

**СОФІОЛОГІЯ ТА «ФІЛОСОФІЯ СЕРЦЯ» Г. СКОВОРОДИ
У РОСІЙСЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ XIX - XX СТ.**

У статті досліджена роль України в розвитку філософської думки в Росії. Доведено, що український вплив бере початок в середині XVII ст. Проаналізований вплив софіології та «філософії серця» Г. Сковороди на російських релігійних філософів XIX – XX ст.

Ключові слова: софіологія, Софія, серце, «філософія серця», національний світогляд.

В статье исследована роль Украины в развитии философской мысли в России XIX – XX в. Доказано, что украинское влияние на русскую философию берет начало в середине XVII в. Проанализировано влияние софиологии и «философии сердца» Г. Сковороды на русских религиозных философов XIX – XX в.

Ключевые слова: софиология, София, сердце, «философия сердца», национальное мировоззрение.

The article is researched the role of Ukraine in the development of philosophical mind in Russia. The Ukrainian influence on the Russian philosophy, which started in the middle of XVII century, is improved. The influence of G. Scovoroda's Sophiology and «philosophy of heart» on the Russian religion philosophers of XIX – XX centuries is analyzed.

Keywords: Sophiology, Sophia, heart, «philosophy of heart», national outlook.

Актуальність. Сьогодні як в Україні, так і в Росії спостерігається небувале зростання інтересу до своєї історії, яке, швидше за все, викликане тим, що люди, «запутавшись в проблемах современных, обращаются к истории в поисках выхода из тяжелых ситуаций, как говорили в старину, «за поучительными примерами» [1, с. 281]. Тому звернемося до славних сторінок історії, щоб наше минуле не залишилося поза увагою, а знаходило розуміння та впливало на встановлення порозуміння між Україною та Росією.

Досліджуючи розвиток філософської думки в Росії, необхідно визначити та проаналізувати роль України в цьому процесі. Важливо зазначити, що український культурний вплив бере початок ще в середині XVII ст. Це пояснюється тим, що вплив польсько-католицького релігійного досвіду разом з середньовіковою схоластикою сприяв становленню власне українських богословських традицій, що – поряд з розповсюдженням книгодрукування та збільшенням кількості перекладених творів – благотворно впливало на всі сфери культурної діяльності України. В курс навчальних дисциплін в Духовній академії (переформований зі створеної ще на початку XVII ст. Школи Православного Братства при Києво-Печерській лаврі) були введені філософські науки – діалектика, етика, метафізика у дусі Арістотеля. Викладання велося в основному латинською мовою, інколи давньогрецькою. В Росії ж на той час ні освіта, ні духовність, ні мова та література ще не були на такому рівні, вищих навчальних закладів взагалі не існувало – їх почав створювати Петро I, і процес

впливів з Заходу та України допоміг створити культуру Петровської епохи. Росія була невідготівана й до появи філософської літератури, літературна та філософська мови були не розроблені. В Україні ж на цей час вже існували вищі освітні заклади (Острозька школа – 1580 р., Києво-Могилянський колегіум – 1632 р.), розроблялася літературна мова, утверджувалася культурно-просвітницька діяльність Петра Могили та літературні й філософські твори Григорія Сковороди.

Ступінь дослідження. У гуманітарних та філософських працях приділялося багато уваги вивченню філософії Г. Сковороди, зв'язків українських та російських філософів. Серед дослідників можна назвати Фараджева К.В., Алексеєва П.В., Горського В.С., Ушкалова Л.В., Пригодія С.М. та ін. Осмислення теми Софії знайшло відображення у працях російських філософів В. Соловйова, П. Флоренського, Г. Флоровського, В. Іванова, Є. Трубецького, С.М. Булгакова. Але дослідження впливу софіології та «філософії серця» Г. Сковороди на російських релігійних філософів XIX – XX ст. залишилося поза дослідницькою увагою. Вважаємо необхідним довести, що російські філософи продовжували розробляти ці філософські вчення Г. Сковороди та стали його послідовниками.

Метою статті є дослідження впливу української філософії, а саме софіології Григорія Сковороди на Володимира Соловйова, Павла Флоренського, Сергія Миколайовича Булгакова та «філософії серця» Сковороди на Памфіла Юркевича. Відомо, що Г. Сковорода ще у XVIII ст. розробляв тему Софії, очевидно, під впливом візантійської софіології, і він був першим в Україні й Росії (вважається і російським філософом), хто замислився над цією темою. Оскільки російські філософи вчилися або працювали в Києво-Могилянській академії (наприклад, М. Бердяєв народився в Києві, виховувався в Київському кадетському корпусі, з 1894 року навчався на природничому, а потім на юридичному факультеті університету Святого Володимира), ми з'ясували, що вони знали українську філософію, прослідкувавши навіть деякі генеалогічні зв'язки, тому вважаємо їх послідовниками «українського Сократа».

Відомо, що Г.С. Сковорода (1722-1794) здобув духовну освіту в Києві, багато часу провів у Західній Європі, вивчаючи філософію, латинську та грецьку мови. Другу половину свого життя він провів у мандрах, в основному, по Україні, був бродячим філософом. Його філософська концепція, яку прийнято називати «вченням про три світи і дві натури», зробила його всесвітньо відомим і шанованим. Ще у 50-ті роки XVIII ст. Сковорода написав свій софіологічний твір «Разговор о премудрости». Софія-Премудрість Божа постає в ньому матір'ю «всякої доброти» і «стройності», яка існує завжди та скрізь, отримуючи у різних народів різні назви. Очевидно, що витoki цього сквородинівського образу сягають, з одного боку, Соломонових приповістей, а з іншого – відповідних античних уявлень, адже філософ часто згадує про римську Мінерву – грецьку Афіну, богиню Мудрості [2, с. 30].

Софія-Премудрість Божа Г. Сковороди просякає усе суще, надаючи меонічному «веществу» сенс, порядок, лад, красу, – спричиняючи тим самим постання світу. Natura у філософській прозі Сковороди постає одухотвореною, це – Божий сад, насаджений і виплеканий Софією-Премудрістю. Космос постає

«софійним» так само, як Софія – «космічна». Премудрість-Софія інтерпретується у Сковороди як космічне начало, є посередником між Богом та розмаїтим світом, основою моральності, свідченням, котре робить можливою всяку розумову діяльність.

З'ясуємо, що таке софіологія. «Софиология – совокупность идей, концепций, учений о Софии Премудрости Божией, сложившихся в рамках эллинистической, ветхозаветной и новозаветной традиций» [3, с. 602]. Міфологема мудрої царственної облаштувальниці буття присутня у багатьох культурах. Активно обговорювали тему Софії гностики. Художньо-естетична інтерпретація образу Премудрості олицетворяється то з Христом, то з Богородицею, то з Церквою, пов'язується з таїнством Євхаристії. У працях К. Маюмського, І. Дамаскина, К. Смолятича, К. Туровського, З. Отенського й ін. служіння їй розглядається як священнодійство, як глибоко особистісне, містичне дійство. Навколо неї склався складний, протирічний, символічно інтерпретований набір ідей, які перейшли до європейської свідомості і викликають дискусії до цього часу. Візантійська софіологія спиралась на праці Орігена, А. Александрійського, Г. Нисського, М. Ісповідника, Д. Ареопігита та ін. служителів церкви. Пошана Софії прийшла на Русь після її охрещення із Візантії.

В Росії до теми Софії зверталися творці філософії, поезії, мистецтва. Найвизначніші російські філософи намагалися теоретично осмислити тему Софії, серед них В. Соловйов, В. Іванов, Є. Трубецькой, П. Флоренський, Г. Флоровський, С.М. Булгаков та інші. Але раніше за них заглибився в неї Г. Сковорода – український філософ, якого в Росії вважають «своїм», російським і наслідують його. Отже, розглянемо образи Софії у В. Соловйова, П. Флоренського, С.М. Булгакова та відшукаємо зв'язок з софіологією Г. Сковороди.

Конче необхідно вказати на той факт, що В.С. Соловйов – за масштабом центральна фігура в історії російської філософії – був не лише послідовником Г.С. Сковороди, а навіть його далеким родичем. По батьковій лінії він належав до духовного стану (вийшов з середовища великоросійського селянства), а по матері він був потомком українців-козаків. Щодо Сковороди, то, за спогадами М. Ковалинського, він походив із козацького роду й змолodu «відзначався схильністю до побожності, талантом до музики, охотою до наук і твердістю духу» [4, с. 302]. Ймовірно, що Сковорода вів опрощене мандрівне життя, тому що якраз мандрівне побутування було притаманне українському козацтву і якоюсь мірою відбилося в душі сина козацького роду. З вище сказаного виходить, що все містичне, поетичне й демонічне Сковорода перейняв з боку своєї матері, яка походила зі старовинної обдарованої малоросійської сім'ї, до однієї з гілок якої і належав український філософ. В. Соловйов писав про свою матір: «Украинский Сократ» – Сковорода приходився ей (матери) двоюродным дедом (или прадедом)». Отже, багато від цього мандрівного мудреця Сковороди потрапило в кров В. Соловйова. Маючи українське коріння, він увібрав і зберіг любов до землі своїх предків. Тому не дивно, що філософія Сковороди зацікавила Соловйова і знайшла розвиток у його софіології. Розвиток теорії Софії-Премудрості простежується у його вченні, і ми вбачаємо у цьому очевидний вплив Г. Сковороди. Вибір імені Софія як ключового у філософії В.

Соловйова був продовженням його софіології.

Вчення про Софію – божественну Премудрість – посідає особливе місце у онтологічній моделі В. Соловйова. Концепція Софії в нього досить темна і протирічна. Вона трактується і як світова душа, і як вічна жіночність, і як тіло Христове, тобто Церква, і як втілення в образі святої Діви Марії. Врешті-решт, Софія виступає «началом, объединяющим тварный мир и Абсолют, это непосредственное воплощение Абсолюта в мире и одновременно идеальный человек, реальная опора индивида в преодолении хаоса тварного мира» [5, с. 973]. Отже, його Софія – начало людства, ідеальна, або нормальна людина.

Продовжувачем софіології Г.С. Сковороди є й П. Флоренський. Але поняття Софії в його філософських концепціях дещо сплутане: воно включає і святість, і духовність, і красу, і плоть, і ідеальне буття, – взагалі все, що пов'язане з благодаттю й радістю віри, нерідко ототожнюючи при цьому Софію Премудрість Божу з Дівою Марією. За вченням П. Флоренського, Бог надсвітовий. Із природи Бога не можна зробити висновок про існування світу. Бог міг би і не створювати світу, бо з Абсолютного не можна вивести відносне. Але якщо світ все ж створений, Бог вклав у нього «дещо» від своєї божої сутності – еманції його природи, які він називає «Софією». Софія для нього – живий зв'язок між Богом і світом.

Софія у Флоренського – найбільш складний об'єкт теологічної теорії, це вселенська реальність, зібрана воєдино любов'ю Бога і озорена красою Святого Духу. Флоренський розглядав Софію як «четверту іпостась», яку теологи розуміють по-різному в силу її багатосторонності. За Флоренським, Софія – це «Великий Корінь цілокупної тварі, творча Любов Божа. По відношенню до тварі Софія є Янгол-Охоронець тварі, Ідеальна особистість світу». Якщо розглядати Софію з точки зору трьох іпостасей, то вона є 1) ідеальна субстанція створеного світу; 2) «розум тварі, смисл, істина або правда її»; 3) «духовність тварі, святість, чистота і непорочність її, тобто краса» [6, с. 349].

Розглядаючи аспекти Софії в ієрархічному порядку, Флоренський говорить про Софію як творіння, як людство, як Церкву, як Церкву Святих, як Богоматір і Заступницю, тобто, її багатолічність. Тому й існує стільки шанованих і чудотворних ікон Діви Марії з такими багатозначними найменуваннями: «Нечаянная радость», «Радость всех скорбящих», «Умиление», «Умягчение злых сердец», «Нерушимая стена» й ін.

Флоренський наголошував на тому, що всяка любов до «творіння» («тварі») можлива лише через наближення до Софії як Матері творіння. Він говорить, що тільки християнство породило невидану раніше «закоханість» в творіння і нанесло серцю рани «влюбленной жалости к твари». Софіологія Флоренського просякнута цією «влюбленной жалостью к твари», і знання її корисне в тому сенсі, що Флоренський, як ніхто, вмів виявляти і вгамовувати гординю розуму.

За свідченням М. Бердяєва та Г. Флоровського, П. Флоренський був одержимий образом Софії, який став підґрунтям його символізму. Образ Софії як втіленої Премудрості задуму Божого постає ідеєю регулятивного порядку. Софія – ланцюг між Богом і світом, що зв'язує їх.

Сергій Миколайович Булгаков (1871-1944) – російський релігійний філософ, богослов, економіст – після закінчення Московського університету працював професором політекономії в Києві (1901-1906), тому, звичайно, був знайомий з філософією Г. Сковороди. Вчення про Софію є ядром його філософії. У процесі еволюції він приходять до ідеї двох Софій (або двох її центрів). Перша, або Божественна, Софія є душа, ідеальна основа світу, всеорганізм ідей або божественних задумів. Друга, тварна Софія, є проблизком у самому світі ладу буття, потенційна краса, яку призначена здійснити людина [7, с. 137].

Богословська система Булгакова викладена ним у трьох працях: «Агнец Божий» (1933), «Утешитель» (1936) та «Невеста Агнца» (1945). Його богословська система – це поглиблення вчення про Софію, яка є началом, посередником між Богом і світом. У процесі софіювання світу розкривається й таємниця пізнання, – вважав філософ. Його софіологія стає антропологією, яка розглядає людину як центр мікрокосму, що з'єднує в собі відносне і абсолютне. Людина трансцендентна Богові, – констатує філософ; одержуючи від нього план свого життя, вона відтворює не «образ», а «подобие» і вільна тільки у способі відношення до цього плану. В результаті людина розчиняється у людстві як повноті людських сил. Ця вселюдськість індивідуальності є, за Булгаковим, антропологічною аксіомою. У роботі «Свет невечерний» (1917) філософ подає Софію в антропологічному плані, яка виступає як «світова душа», «історичне людство», «цілокупне людство», яке є трансцендентальним суб'єктом історії.

Проаналізувавши тему Софії у В. Соловйова, П. Флоренського, С. Булгакова, можна помітити подібність їхніх теорій з софіологією Г. Сковороди. Як Софія-Премудрість Божа Г. Сковороди є посередником між Богом і світом, космічним началом, що просякає усе суще, надаючи речам сенс, порядок, лад, красу, спричиняючи тим самим постання світу, так і Софія В. Соловйова є ідеальним началом, образом людства у самому божестві, і Софія С. Булгакова є душа, ідеальна основа світу, всеорганізм ідей або божественних задумів, проблизком у самому світі ладу буття, потенційна краса, яку призначена здійснити людина, і Софія П.Флоренського – живий зв'язок між Богом і світом, реальність, зібрана воєдино любов'ю Бога і озорена красою Святого Духу. Отже, можна зробити висновок, що російські філософи продовжували розвивати софіологію Г. Сковороди.

У контексті обраної теми важливо розглянути творчість українського і одночасно російського філософа Памфіла Даниловича Юркевича (1826-1874), який довгий час очолював кафедру філософії Московського університету, стояв біля колиски оригінальної російської філософії. Він – земляк М. Гоголя, з Полтавщини, й до певної міри поділяє його долю: він належить і Росії, і Україні. Він закінчив Київську духовну академію у 1854 р. і став викладати там філософію, а в 1857 р. одержав посаду професора. У 1861 р. Юркевич переїжджає до Москви, де залишається до кінця своїх днів. Там він стає професором кафедри філософії Московського університету. Цей факт красномовно свідчить про неабияке філософське обдарування вченого. Адже після десятирічної заборони викладання філософії імператором Миколою I, наляканим європейською революцією, київський

професор Юркевич виявився єдиним фахівцем, здатним очолити кафедру філософії без спеціального закордонного стажування. Він зробив визначний внесок у скарбницю російської і світової філософії, але одночасно відчув на собі вплив української філософії. Його ідея серця справила величезний вплив на подальший розвиток російської релігійної філософії з її критикою західноєвропейського раціоналістичного панлогізму та вчення про цілісність людського духу. Але ця його центральна ідея вказує на зв'язок з давньою традицією української філософії, вираженою у творах українського мислителя Кирила Транквіліона Ставровецького, а також з більш дефінітивним філософічним поняттям серця у Г.С. Сковороди. Тема серця після Сковороди стає для російської філософської культури наскрізною і головною. Як відомо, Сковорода ставив серце набагато вище людської душі та духа і так вбачав у ньому центр людського життя – орган найвищого духовного значення. Юркевич повторює цю ідею за Сковородою, вплив якого на формування світогляду філософа є безперечним фактом. На думку А.І. Абрамова, «из выдающихся предшественников П.Д. Юркевича необходимо назвать, разумеется, Г.С. Сковороду, развившего столь близкую русской культуре тему «метафизики любви и философии сердца» [8, с. 6]. Найближчим попередником Юркевича у її розробці був Г. Сковорода, і вона стала наскрізною темою для російської філософії. У Сковороди вона розробляється у діалогах «Начальная дверь к христианскому добронравию», «Наркисс», «Розговор пяти путников об истинном счастье» [9, с. 140, 141, 146, 150]. Памфіл Юркевич постійно звертався до теми серця і у філософських, і у педагогічних творах, наприклад: «Из науки о человеческом духе», у § 72 «Чтений о воспитании» й ін.

Отже, під впливом Сковороди Юркевич створює своє цілісне вчення – «філософію серця». Згідно з його вченням, серце є осереддям фізичного й духовного життя людини. У серці зароджується рішучість людини на ті чи інші вчинки, у ньому виникають різноманітні наміри й бажання, воно є містилищем волі та жадань людини. П. Юркевич пише: «Человек начинает свое нравственное развитие из движений сердца, которое везде хотело бы встречать существа радующиеся, согревающие друг друга теплотою любви, связанные дружбой и взаимным сочувствием» [8, с. 6].

Юркевичу вдалося розвинути цілу філософсько-антропологічну концепцію про серце як визначальну основу людини, її фізичного й духовного життя. Серце є осереддям моралісного життя людини, – вважає філософ. Гуманізм творчості П.Д. Юркевича виражений у основній його ідеї: людина починає свій моральний розвиток із руху серця, вона завжди хоче зустрічати радісні істоти, кохати і бути коханою, зігрівати і самій зігріватися дружбаю і взаємною повагою. Відповідно до його вчення, істина відшукується не тільки мисленням, а й серцем, бо пошук її пов'язаний з релігійними і моральними прагненнями людини. Як і у Сковороди, у Юркевича символ «серце» багатозначний. Одне з його значень – серце як душевний стан людини. Це одночасно факт і свідомості, і чуттєвої сфери, врешті-решт це виявлення духовності людини, стан душі – відчуття чогось.

Висновки. Отже, у «філософії серця» відчувається глибокий ідейний зв'язок Юркевича зі Сковородою та діями Києво-Могилянської академії, і це означає, що

«київська» філософія вийшла за межі місцевої і гармонійно вписалася до загальносвітового філософського контексту. Російський філософ В. Соловйов був одним з учнів П. Юркевича та відчув його вплив на формуванні свого світогляду і надав детальну оцінку філософського спадку свого вчителя.

Філософія серця, яка в основних рисах виникла у Г. Сковороди і остаточно сформувалася у П. Юркевича, відображує основні риси національного світогляду, специфіку українського світосприйняття. Як стійка світоглядна позиція вона закріплюється в українському романтизмі, виявляючи себе у творчості М. Гоголя, П. Куліша, Т. Шевченка, у працях М. Максимовича. Отже, і кращі філософи, і великі поети усвідомлювали, що серце їхнє було істинним місцем народження великих ідей.

Література:

- 1 Гумилев Л.Н. От Руси к России. – М.: Айрис-пресс: Рольф, 2002. – 218 с.
- 2 Ушкалов Л.В. Нариси з філософії Григорія Сковороди / Л.В. Ушкалов, О.М. Марченко. – Х.: Вид-во Основа при Харків. ун-ті, 1993. – 152 с.
- 3 Новая философская энциклопедия: в 4 т. Т. 3. – М.: Мысль, 2001. – 692 с.
- 4 Пригодій С.М. «Волденський експеримент» Генрі Торо та «мандрівне життя» Григорія Сковороди / Пригодій С.М., Горенко О.П. Американський романтизм. Полікритика: Навч. посіб. – К.: Либідь, 2006. – С. 298-314.
- 5 Всемирная энциклопедия: Философия. – М.: АСТ; Минск: Харвест, Современ. литератор, 2001. – 1312 с.
- 6 Флоренский П.А.: Pro et contra. Личность и творчество П.Флоренского в оценке русских мыслителей и исследователей / П.А. Флоренский. – СПб.: Изд-во Рус. христиан. гуманит. ин-та, 2001. – 823 с.
- 7 Новейший философский словарь. 2-е изд., перераб. и доп. – Минск: Книжный дом, 2001. – 1279 с.
- 8 Юркевич П.Д. Философские произведения. – М.: Правда, 1990. – 669 с.
- 9 Сковорода Г. Твори у 2 т. Т.1. Поезії. Байки. Трактати. Діалоги / Г. Сковорода. Вид. 2-е. – К.: Обереги, 2005. – 528 с.